

PERKŪNO SAŠAJOS SU PRANAŠU ELIJU IR ŠV. JURGIU

VĒLESNIAIS LAIKAIS KAI KURIE BIBLIJOS VEIKĒJAI, ŠVENTIEJI GALĒJO PERIMTI PERKŪNO FUNKCIJAS. ŠIUO POŽIŪRIU VISŪ PIRMA IŠSKIRTINAS ELIJAS. Sakmēse jis paprastai minimas kartu su Enoku. Pagal Biblijā, Elijas ir Henochas buvę tokie artimi Dievui, kad jie nemirę buvo paimti į dangų. Sakmēse apie Elijā ir Enokā šie herojai siejami ir su krikščionybēs, ir su senosios religijos motyvais (LPK 3459). Iš pastarūjū išskirtinos tam tikros minētū personāžū asociācijas su griaustinio dievu: važiuojant Elijui ir Enokui dangumi, griaudžia, o Enokas „pilia iš ratų žaibą“:

Seniai, labai seniai, kada dar Adomo ir Ievos nebuvę, Dievas sutvėrė Alijošių ir Anokā. Jie niekuomet nemirs. Dievas juos įsodinęs į ugninį vežimą, kuris buvęs pilnas ugnies (žaibo). Juodu įsisėdę į vežimą ir važinėję dangumi. Tada, kada jie važiuoja, žmonės sako, kad griaudžia. Žiemā ir rudenį Alijošius ir Anokas ilsisi ir taiso ratus, kurie bevažinėjant per vasarā sudilo. Vadelės taip pat raudonos ir ugninės. Kada juodu važiuoja, tai Alijošius laiko vadeles, o Anokas pilia iš ratų žaibā. Rūbai nedegami raudoni, ilgi. Šeimos neturi. Abudu per visā laikā bus nevedę. Gyvulių turi tik arklius, o avių, karvių neturi.

Griaudžiant reikia melstis, kad Alijošiui ir Anokui įtikti. Norint nuo jų apsisaugoti, reikia deginti ugnis. Kada negriaudžiama, sakoma, kad Alijošius ir Anokas miega arba taiso savo vežimą (LTR 739/1/).

Panašių į užfiksuotus šioje sakmėje motyvų, kuriuose Elijas ir Enokas siejasi su griaustinio dievu ir jo atliekamais veiksmis, aptinkama ir kituose tautosakos kūriniuose: „Alijošius valda grausmų, a Enakas – debesys. Kai griaudžia, tai Alijošius pa dangų važinėja su arkliais ir ratais“ (LTR 2124/136/). „Alijošius važinėjęs poru baltų arklių ir su karietu pā dangų, ir ratai skelių ugnį. Tai tį Perkūnas“ (LTR 2212/147/). „Griaudžiant vaikams sako, Alijošius ir Ainokas po dangų važinėja su geležiniais ratais“ (LTR 757/148/). „Kai griaudžioja, tai jis [Alijošius – N. L.] važiuoja per debesis (kiti sako – dangum), ir iš ratų ugnis tyška“

(LTR 1001/466/). „Perkūną vaizdavosi važiuojantį Alijošių po padangę“ (LTR 940/2/). „Žaibas tai yra šv. Alijošiaus pliaukštelėjimas botagu“ (LTR 1580/816/).

Pas rytų slavus Eliją atitinka pranašas Ilja. V. Ivanovas ir V. Toporovas traktuoja pranašą Ilją kaip vieną Perūno transformacijų (217, p.164). Tai pagrindžiama, pateikiant baltarusių tautosakos pavyzdžių, kuriuose atsiskleidžia pranašo Iljos ryšys su perkūnija. Baltarusių tikėjimuose sakoma, kad Perūnas yra toks griaustinis, kuris kyla, kai arhangelas Michailas arba pranašas Ilja šauna strėle į velnią (217, p. 165). Arba taip aiškinama: kai griaudžia, tai arhangelas Michailas arba šventas Ilja šaudo velnius, kurie slepiasi troboje, po medžiu ar kur kitur (217, p. 165). Be to, pasakojama, kad Ilja yra rūstus šventasis. Mat jis reiškiasi griausmais, kariauja su velniais ir šaudo juos Perūno strėlėmis (217, p. 165). Kaip ir lietuvių tikėjimuose, mininčiuose Eliją, čia atsiskleidžia pranašo Iljos sąsaja su griaudėjimu, tik baltarusių tikėjimuose akcentuojama, kad griausmas yra švento Iljos kova su velniais.

V. Ivanovas ir V. Toporovas gretina pranašą Ilją su Ilja karžygiu. Pastarasis žinomas iš baltarusių pasaku, kuriuose jis vaizduojamas besikaujantis su gyvate. Be to, Ilja karžygys figūruoja rusų bylinose kaip kovotojas su Soloviejumi plėšiku (217, p. 116). Manoma, kad Ilja karžygys yra to paties tipo personažas, kaip ir pranašas Ilja, Perūno substitutas. Yra ir lietuvių pasakų apie herojų, kuris vaizduojamas panašiai kaip rytų slavų epiniuose kūriniuose: gimsta be rankų, be kojų ir tik suaugęs pradeda vaikščioti, išeina į pasaulį ir, sutikęs smaką ar Soloviejų plėšiką, jį nukauja (AT 300; LTR 1191/627/; LTR 2812/116/; LTR 3235/155/). Tik viename šio siužeto tipo variante tasai personažas pavadintas Alijošiumi. Kituose – Jonas (LTR 2441/409/), Pilypas (LTR 2838/82a/) ar tiesiog bernas (LTR 2442/440/). Aišku, kad šis herojus, nors ir kitu vardu vadinamas, identiškas rusų, baltarusių Iljai – karžygiui.

Siekiant suprasti, kodėl Elijas vėlesniais laikais tapo Perkūno pakaitalu, reikėtų pasigilinti į jo funkcijas bei prasmę, atsiskleidžiančias Biblijoje.

Kaip žinoma iš gana populiaraus biblinio siužeto, pranašas Elijas buvo siųstas pasakyti nusidėjusiam karaliui Achabui, kad Dievas užleis sausrą. Po to Elijas pats kentė sausras padarinius. Pasitraukęs gyventi prie Karito upokšnio, jis gėrė jo vandenį, o varnai jį maitino. Tačiau po kiek laiko upokšnis išdžiūvo, nes nebuvo lietaus. Tada Elijas nuėjo į Sidoną ir apsisusto Sareptoje pas našlę. Ji dalijosi su pranašu turimu maistu. Kai mirė našlės sūnus, Elijas kreipėsi malda į Dievą, kuris

sugražino mirusiajam gyvybę. Trečiaisiais sausros metais Elijas grįžo pas Achabą. Šalyje žmonės badavo. Elijas liepė karaliui Achabui sukviesti Izraelio tautą bei Baalo ir Ašeros pranašus ant Karmelio kalno. Čia ant aukuro buvo uždėta malkų. Elijas perskrodė veršį ir uždėjo jį ant malkų. Pranašas liepė užpilti keturis kibirus vandens ant aukos. Tai liepė pakartoti tris kartus. Elijas kreipėsi į Viešpatį, kad jis tam tikrais ženklais įrodytų esąs tikrasis Dievas. Dievas pasiuntė ugnį, ir auka sudegė. Tą pačią dieną sausra baigėsi. Virš Karmilio kalno apsiniaukė dangus ir ėmė lyti smarkus lietus. Po šių įvykių Elijas pasitraukė į dykumas. Tačiau Dievas jį globojo. Kai pranašas atliko visas užduotis, Dievas jį pasiėmė į dangų ugnies vežime, kurį traukė ugniniai arkliai (13, p. 199; 195, 3 Karalių knyga 17, 18, 19, 21; 4 Karalių knyga 1, 2). Šiame bibliiniame siužete atkreiptinas dėmesys į ritualą – aukojimą Dievui, kurio pagrindinis atlikėjas buvo Elijas ir kurio metu ant aukos būdavo pilamas vanduo. Ypač reikšminga, kad atlikus šį ritualą, pasipila lietus. Visa tai primena pagoniškąsias apeigas, susijusias su lietaus prašymu (gerai užfiksuotas pietų slavų tradicijose). Taigi Biblijoje Elijas – vienas herojų, kuris nulemia lietaus atsiradimą. Ikkrikščioniškoje religijoje tokiu gelbėtoju nuo sausros, nulemiančiu lietu, laikytas griaustinio dievas. Beje, rytų slavų tikėjimuose Ilja aiškiai siejamas su lietumi. Jo diena kalendoriuje žymėjo lietingų dienų pradžią. Iljos diena – liepos 20. Žmonių sakoma, kad po Iljos dienos prasideda lietus: «До Ильи поп дождя не умолит (когда он нужен), после Ильи баба фартуком нагонит» (218, p. 9).

Dar viena ryški Elijo ir griaustinio dievo analogija: Elijas Biblijoje, kaip neretai ir griausmavaldis, vaizduojamas važiuojantis per dangų vežime, į kurį įkinkyti ugniniai arkliai (195, 4 Karalių knyga 2 1, 11). Tiesa, griaustinio dievo arkliai ir vežimas ne visuomet būna ugniniai kaip kad Elijo. Tačiau Perkūnas dažnai turi kitų ugninių atributų. Tokios ryškios čia akcentuotos griaustinio dievo ir Elijo analogijos, matyt, ir lėmė jų gretinimą ir net tapatinimą.

Su Perkūnu funkcinio požiūriu galėjo sietis šv. Jurgis. Jau buvo minėta anksčiau, kad šv. Jurgiu kartais pavadinamas Perkūnas: „Griaustinio trenksmas kyla dėl ratų dundėjimo, kuris susidaro Perkūnui važinėjant po dangų. Vaikams sako, kad važinėjant šventas Jurgis po dangų“ (LTR 832/146/). „Perkūnas yra šv. Jurgio su ratais važinėjimas po dangų, kibirkštys iš po ratų – žaibas“ (LTR 1144/1/). Liaudies dailėje šv. Jurgis vaizduojamas raitas ant žirgo, ietimi smeigiantis slibiną. Pažymėtina, kad šio personažo, aptinkamo

tautosakoje ir liaudies mene samprata leidžia išvelgti skirtingus pasaulėžiūrų sluoksnius. Tai – liaudiškasis, susijęs su senaisiais mitais, ir krikščioniškasis.

Apie šv. Jurgį žinoma, kad jis buvęs krikščionių karžygys kankinys. Šv. Jurgis laikomas Romos imperatoriaus Diokletiano (284–305 m.) amžininku. Kilęs iš krikščionių aristokratų šeimos jis kaip narsus karys pateko į Diokletiano asmens gvardiją. Tačiau to imperatoriaus laikais kilus krikščionių persekiojimui, buvo nužudytas už krikščionybės skleidimą. Legenda apie šv. Jurgį kaip karžygį, krikščionybės propaگوotoją, nekaltųjų gynėją buvo itin populiarinama Vakarų Europoje per kryžiaus karus (13, p. 172). Lietuvoje šv. Jurgis buvo paskelbtas antruoju (po šv. Kazimiero) jos globėju.

Šv. Jurgis Lietuvoje yra gana populiarus. Nuo seno mūsų krašte buvo svarbi ir pamėgta Jurginių šventė. Ji atspindi liaudiškąjį šv. Jurgio įsivaizdavimą.

Tarp šv. Jurgio ir Perkūno galima išvelgti tam tikrų analogijų, visų pirma jų atliekamų funkcijų aspektu. Šios analogijos ypač gerai atsiskleidžia gretinant Jurgines su pirmąja perkūnija. Tai jau buvo pastebėjęs A.J. Greimas (47, p. 456).

Pirmosios perkūnijos laikas nėra pastovus: ji paprastai nugriaudėja pavasari. Tačiau galima teigti, kad Jurginių metas – balandžio 23 – yra ir būdingas pirmojo griaustinio laikotarpis. Tiek pirmoji perkūnija, tiek Jurginės reiškė pavasario pradžią.

Iki Jurginių, kaip ir iki pirmosios perkūnijos, nebūdavo dirbami žemės ūkio darbai. Jurginės laikomos žemdirbių naujaisiais metais: „Senu papročiu ir dabar beveik visame mūsų krašte žemdirbių metai prasideda nuo Jurginių. Nuo to laiko sudaromos žemės nuomos sutartys. Tada išsidangina senieji ūkio nuomininkai ir kampininkai, o ateina naujieji. Tą dieną visi keliai pilni vežimų su manta besikraustančių ūkininkų, kurie neturi nuosavos žemės sklypelio“ (20, p. 239). „Kaip nuo senovės įprasta, Jurginės yra lyg ir žemdirbių nauji metai. Tą dieną senieji nuomininkai išsikelia, o jų vieton atsikelia nauji. To papročio daugelis tebesilaiko ir dabar“ (20, p. 172). „Šv. Jurgis yra bėdėnų šventė. Nuo Jurgio (dienos) samdydavo tarnus ir, kurie be savo vietos, nuo Jurgio keldavos į kitą vietą“ (20, p. 172). Tad nuo Jurginių prasidedavo naujų ūkio darbų periodas.

Jei pirmą kartą sugriaudęs Perkūnas sujudina, sutranko, supurto žemę (LTR 761/5/; LTR 763/50/; LTR 1032/124/), tai šv. Jurgis, kaip sakoma Jurginių dainose, atrakina ir sušildo žemę, išleidžia žolę, rasą:

Šv. Jurgis koplytėlėje. Plungės r., Pelaičių apyl., Kalakutiškės k.
V. Vaitkevičiaus 1989 m. nuotr.

Jurja, geras vakaras,
Jurja, geras vakaras!

Jurja, paimk raktus,
Jurja, paimk raktus,

Jurja, atrakin žemį,
Jurja, atrakin žemį,

Jurja, išlaidz žalaį,
Jurja, išlaidz žalaį:

Jurja, žalaį šilkinį,
Jurja, rasaį meduotų, –

Žalala bus dėl arklalių,
Rasala – dėl veršalių.

LTR 2920/58/

Jurgi, šildai žemi,	I ta darži auga,
Jurgi, šildai žemi,	Ir ta darži auga,
Jurgi, paleidz rasų,	Tuinu aptuinyta,
Jurgi, paleidz rasų,	Tuinu aptuinyta,
Jurgi, paleidz žali,	Udeniu apĖista,
Jurgi, paleidz žali	Udeniu apĖista,
Jurgi, neženytas,	Rūtam apszinta,
Jurgi, neženytas,	Rūtam apszinta.
Jurgi, apsiženyk,	Tuinų palaužysiu,
Jurgi, apsiženyk!	Tuinų palaužysiu,
– Nėra pa man' mergų,	Udenį išleisiu,
Nėra pa man' mergų,	Udenį išleisiu,
Ciktai viena raže,	Rūteles išrausiu,
Ciktai viena raže	Rūteles išrausiu,

Ražį sau paimsiu,
Ražį sau paimsiu.

LTR 1924(14)

Vadinasi, ir Perkūnas, ir šv. Jurgis išlaisvina žiemos pašalo sukaustytą žemę, suteikia jai gyvybės ir parengia žemdirbystės sezonui.

V. Ivanovas ir V. Toporovas slavų šv. Jurių – Georgijų sieja su pavasario bei vaisingumo dievybe Jarila (kurio šventė buvo švenčiama 27 balandžio) (217, p. 181–184). Autoriai mano, kad Jarila kai kuriais savo bruožais asocijuojasi su griausmavaldžiu. Griaustinio dievas taip pat pasižymi vaisingumo funkcija, tik Jarilos vaizdinyje ši funkcija akcentuojama kaip esminė (217, p. 180). Jarilos šventės metu būdavo dainuojama daina apie Jarilą, kuris eina per pasaulį ir teikia gyvybę laukams bei žmonėms:

Валачывся Ярыло	А гдзе ж јон нагою,
Па усему свету,	Там жито капою,
Полю жито радзів,	А гдзе же јон ни зырне,
Людзям дзеци пладзів.	Там колос зацьвице...

(217, p. 181)

Pateikiami tekstai, iliustruojantys, kad panašios dainos buvo dainuojamos ir apie šv. Jurių:

Святы Юрай по полям ходзиў
Да жито радзиў.
Где гора, там жита копа,
Где лужок, там сена стожок,
Где долинка, там жита скирда.

(217, p. 187)

Šv. Jurgis koplytėlėje. Kelmės r., Kražių apyl., Obelyno k.
R. Bajarsko 1961 m. nuotr.

Vadinasi, šv. Jurgis, apeidamas laukus, „gimdo rugius“, tai yra šitaip laiduoja vaisingumą. Lietuvių tradicijoje panašus motyvas gali būti atsektas, pasiremiant Jurginių apeigomis. Jurgis Banaitis iš Paskalvių (Klaipėdos aps.) liudija, kad per Jurgines gimęs vaikas, Jurgiu arba Juru pramintas, būdavo tam tikru būdu pagerbiamas. Jei kuriuose namuose toks vaikelis būdavo, privaišindavo jį visokiais saldumynais, nurengdavo nuogą ir, saulei nusileidus, vedžiodavo po kaimą aplinkui (BLKŠ, p. 172). Per Jurgines iš viso buvo paprotys eiti į laukus „pajurginėti“: „Skirtus apierai valgius apneša apie savo lauko ežias ir, kai nuvažiuoja bažnyčion, apieravoja tai viską šv. Jurgiui“ (BLKŠ, p. 168).

Koplytėlė su šv. Jurgiu. Plungės r., Pelaičių apyl., Kalakutiškės k.
V. Vaitkevičiaus 1989 m. nuotr.

Su vaisingumo skatinimu galėjo būti susijusi ir apie Adutiškį užfiksuota Jurginių apeiga moterims giedoti užsilipus ant tvorų, kurios yra būtent parugėje. Vyrai būdavę nepatenkinti, kad mergos gieda jurgines, sakydavę: „Negiedokit, ba bus šalta, atšals!“ O kai mergos ima giedoti, tada patys vyrai arba berniokai pasiunčiami su botagais mušti ir išvaikyti, kad negiedotų. Tokie Jurginių giedojimai tęsdavosi net 12 dienų (BLKŠ, p. 164).

Su vaisingumu turėtų būti susijęs ir Jurginių paprotys voliotis ant žolės (nors pateikėjo jis ir kitaip komentuojamas): „Kai pavasarį išvaro pirmąkart galvijus į ganyklą, tai kad jie neitų iš žardžio, turi tas, kas juos varė, spragą užkišti ir žardyje ant žemės voliotis“ (LTR 1585/126/). Pirmosios perkūnijos metu taip pat būdavo voliojami ant žemės. Šis veiksmas aiškinamas kaip pagerinantis derlių, stiprinantis sveikatą (LTR 374/1310, 2836/; LTR 1041/116/).

Tarp Jurginių ir pavasarinės perkūnijos yra ir daugiau panašumų. Per Jurgines, kaip ir po pirmojo griaustinio, pirmąkart į ganyklas būdavo išvaromi gyvuliai: „Gyvulius pirmą kartą išvarydavo laukan šv. Jurgy. Mat šv. Jurgis yra gyvulių patronas...“ (LTR 2424/67/). Kaip čia pažymima, šv. Jurgis buvo gyvulių globėjas (BLKŠ, p. 160; 20, p. 238). M. Pretorijus teigia, kad prūsai, pirmąkart išgindami bandą, kreipdavosi malda į šv. Jurgį, idant jis apsaugotų jų gyvulius nuo žvėrių, burtininkų arba nedorų žmonių (102, p. 566). Turint tą patį tikslą gyvuliai, prieš išvarant juos laukan, būdavo parūkomi šventais žolynais (BLKŠ, p. 174), karvėms prie ragų būdavo pririšama skepetaitė su devyndrekiu (BLKŠ, p. 182), piemeniui įduodama šermukšnio rykštelė (BLKŠ, p. 185). Tikėta, kad devyndrekis, kaip ir šermukšnio vytelė, nubaidys velnius ir kitas piktas dvasias (BLKŠ, p. 182). Jei šv. Jurgis asocijavosi su Perkūnu, tai atrodo natūralu, kad per Jurgines būdavo atliekamos apeigos, siekiant apsisaugoti nuo velnio ir kitų pikto jėgų.

Tad čia nužymėtos paralelės tarp šv. Jurgio ir Perkūno leidžia manyti, kad šie du mitiniai personažai išties kadaise siejosi tarpusavyje.